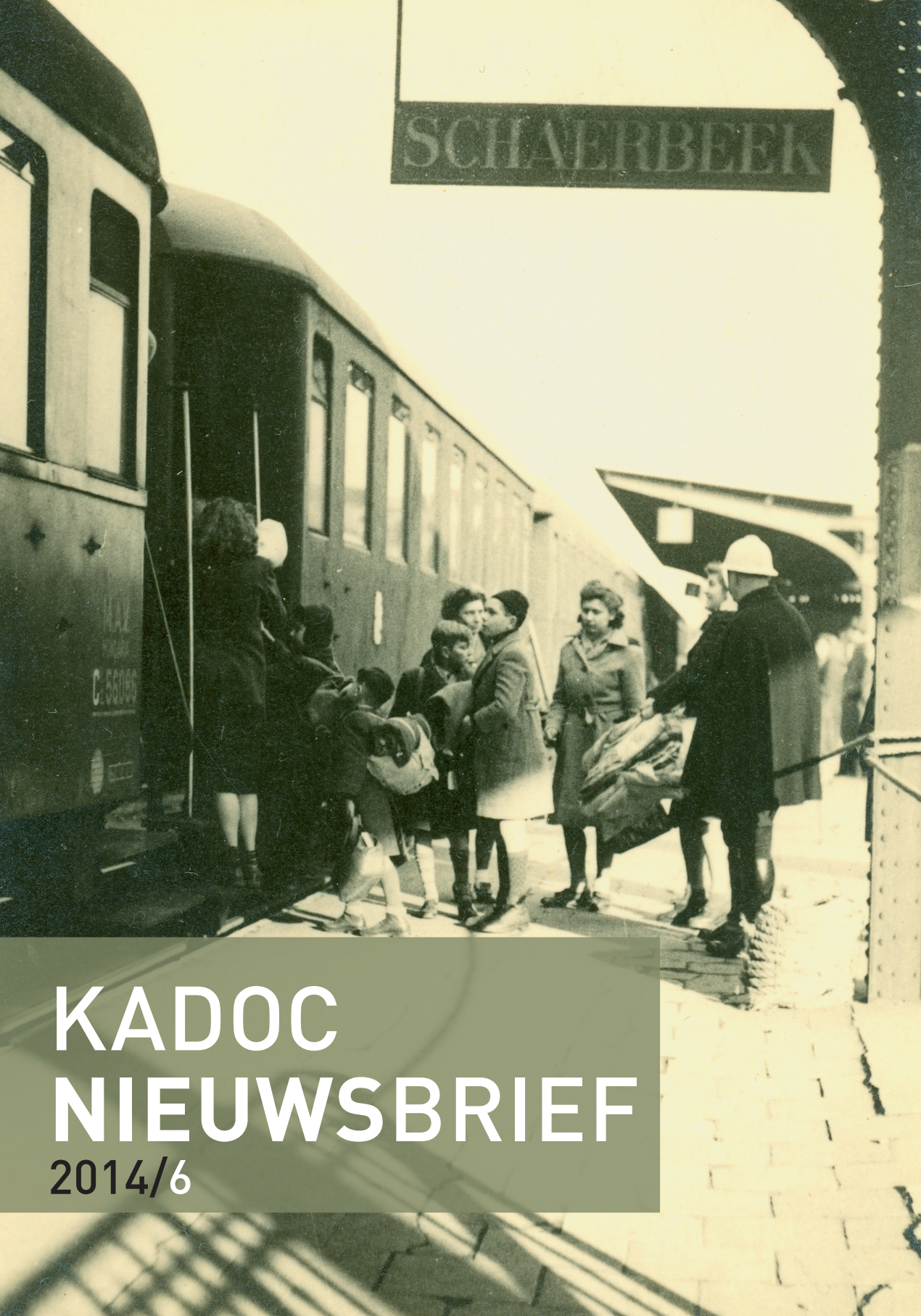

SCHAEERBEEK

KADOC NIEUWSBRIEF

2014/6

INHOUD

- 4 De 'Hongaartjes'. Belgisch-Hongaarse kinderacties (1923-1927 en 1946-1948)
- 10 Kerst op flanel
- 12 Mijn zaak, uw zaak ... onze zaak. Zelfstandig ondernemen in Oost-Vlaanderen
- 15 Indianenverhalen. 150 jaar KAA Gent
- 17 *Trajecta*: een boeiende jaargang 2014
- 18 Opheffing, diaspora, herstel. De jezuïetenorde, 1773-1850
- 24 Wat als?

COLOFON

Werkten mee aan dit nummer

Lieve Claes | Jan De Maeyer | Vera Hajtó | Roeland Hermans | Fran Herpelinck | Peter Heyrman | Godfried Kwanten | Aaldert Prins | Kristien Suenens | Luc Vints

Vormgeving

Alexis Vermeylen

Druk

Peeters, Herent

Verschijnt tweemaandelijks

wordt op aanvraag kosteloos toegezonden

Kantoor van afgifte

3000 Leuven 1

Verantwoordelijke uitgever

Emmanuel Gerard | Kortrijksestraat 351 | 3010 Leuven (Kessel-Lo)
KADOC

Documentatie- en onderzoekscentrum voor religie, cultuur en samenleving

Vlamingenstraat 39 | 3000 Leuven | +32 (0) 16 32 35 00

postmaster@kadoc.kuleuven.be | kadoc.kuleuven.be

Giften voor KADOC

kunnen worden overgemaakt op rekeningnummer

BE45 7340 1941 7789 van de KU Leuven met vermelding

'400/0000/53084 gift KADOC'. Vanaf 40 euro wordt een fiscaal attest bezorgd.

ISSN 0776-0787

Cover: Hongaarse kinderen in het station van Schaarbeek in 1948.
[KFH412]

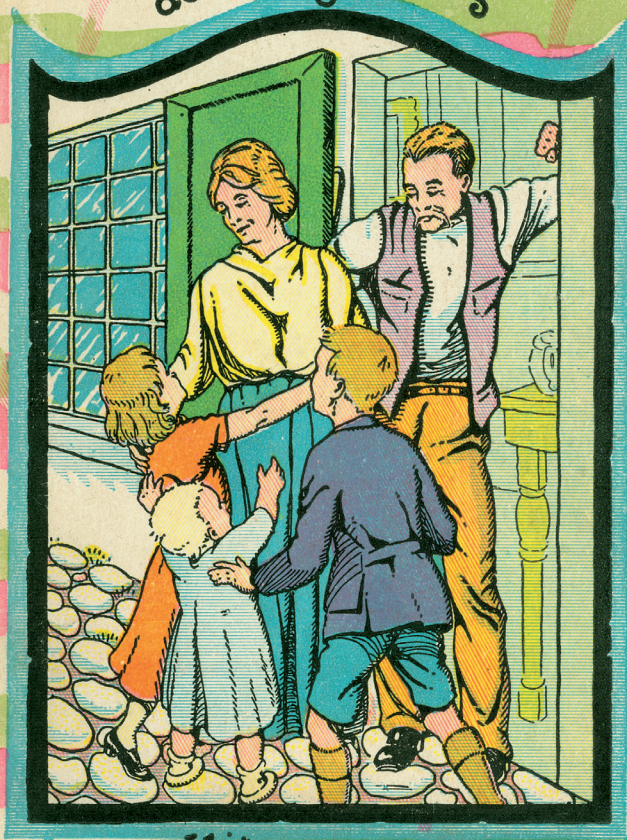
Blz. 3: Uitgave van het Werk der Hongaarsche Kinderen (1925).
[KB1460]

Vlaanderen
verbeelding werkt

KLEINE HONGAARSCHIE GESCHIEDENIS

Naar György János
doorgaans

Uitgegeven
door het werk der
Hongaarsche
Kinderen

DRUKKERY DER ABDOY VAN AVERBODE

DE 'HONGAARTJES'

Belgisch-Hongaarse kinderacties (1923-1927 en 1946-1948)

Vera Hajtó

Vandaag is het een vergeten geschiedenis, maar negentig jaar geleden verbleef in iedere gemeente in Vlaanderen (en in mindere mate in Wallonië) wel een 'Hongaartje', zoals de kinderen met een gevoel van medeleven en een zweem van paternalisme vaak werden genoemd. Meer dan twintigduizend Hongaarse kinderen woonden in de jaren 1920 in het kader van een internationaal humanitair project enkele maanden bij een Belgisch gastgezin om 'aan te sterken'. Na de Tweede Wereldoorlog herhaalde de geschiedenis zich, zij het op een bescheiden schaal en in een andere context. Over beide kinderpacties bereidt KADOC tegen 2016 een tentoonstelling voor. Daarvoor zoeken we nog documenten en verhalen.

Kinderhulpacties

De dubbelmonarchie Oostenrijk-Hongarije viel na de Eerste Wereldoorlog uit elkaar. Het verzelfstandigde Hongarije was ten prooi aan interne politieke crisissen en buitenlandse troepen vielen het land binnen. Met het vredesverdrag van Trianon in Versailles in 1920 verloor het bovendien een aanzienlijk deel van zijn grondgebied. Dat alles had een grote impact op de Hongaarse maatschappij. Een groot deel van de bevolking kwam in armoede terecht. Werkloosheid, honger, gebrek aan medicijnen en slechte huisvesting waren een realiteit voor veel gezinnen, waarbij kinderen het meest kwetsbaar waren. Het duurde niet lang voordat internationale organisaties aandacht besteedden aan hun moeilijke situatie.

De snelle internationale reactie was het gevolg van de groeiende belangstelling voor kindermishandeling in Europa en Noord-Amerika sinds het einde van de negentiende eeuw. De Zweedse feministische schrijfster Ellen Key betitelde in 1900 de twintigste eeuw niet zonder reden als 'de eeuw van het kind'. Duizenden kinderen zouden in het kader van een humanitair kinderpactprogramma hun familie (tijdelijk) verlaten. De twee bekendste voorbeelden zijn de acties voor de Spaans-Baskische kinderen tijdens de Spaanse burgeroorlog en het Britse *Kindertransport* voor joodse kinderen in 1938-1939. Het Hongaarse kinderpactproject is een van de vroegste voorbeelden van dergelijke humanitaire hulpprogramma's.

Het Hongaarsch Kinderwerk

Het hulpprogramma ging in 1920 van start in Nederland. Kinderen werden voor een paar maanden bij Nederlandse gezinnen geplaatst om bij te komen van de ontberingen in Hongarije. Andere landen, zoals Zweden, Denemarken, Groot-Brittannië, Zwitserland en ten slotte ook België, volgden dat voorbeeld. Het initiatief om België bij het Hongaarse project te betrekken, kwam uit Nederland. Hongaarse katholieke en protestantse kinderen werden bij hun aankomst met de trein in Nederland gescheiden en respectievelijk bij katholieke en protestantse families geplaatst. In 1923 stelden de Nederlandse organisatoren vast dat het aantal katholieke families dat aan het kinderwerk deelnam, terugliep, terwijl de vraag vanuit Hongarije niet afnam. 'Katholiek' België inschakelen, was dan ook een logische stap.

De migratie van de kinderen naar België werd zowel in het thuisland als in het gastland georganiseerd. De Hongaarse Staatsliga voor Kinderbescherming (Magyar Országos Gyermekvéde Liga), een caritatieve sociale instelling die in 1905 werd opgericht, was verantwoordelijk voor de administratie, de selectieprocedure, de medische controle en het vertrek van de kinderen uit Boedapest. In België werd 'De Hongaarse Kinderenwerken' ('Het Hongaarsch Kinderwerk') opgericht onder de officiële bescherming van kardinaal Mercier. Het secretariaat werd in Turnhout gevestigd, vermoedelijk omdat die grensstad dicht bij Tilburg lag, waar de eerste kinderen toekwamen.

De Hongaarse diplomaten en organisatoren waren aanvankelijk niet gerust in de uitkomst van de Belgische hulpactie. De twee

Foto van de 'toestand' in Hongarije uit *Met de Belgische pleegouders naar Hongarije* (1925). [KB8776]

De Hongaarse kinderen die werden opgenomen in gezinnen in Denderleeuw in 1925.
[Privéverzameling Vera Hajtő]

landen waren voormalige oorlogsvijanden, hoewel de Hongaarse militaire inzet op het westelijk front, in het bijzonder in België, zeer beperkt was geweest. De bevolking had nooit contact gehad met de Hongaarse soldaten en wist over het algemeen heel weinig van Hongarije, de taal of de culturele tradities. De Hongaren waren aangenaam verrast én opgelucht over de bijval van het initiatief. Tussen 1923 en 1927 werden maar liefst tussen de 20.000 en de 22.000 kinderen voor een paar maanden op vakantie gestuurd naar België. De eerste trein arriveerde op 1 mei 1923 in Turnhout. Daarna kwamen bijna elke maand zo'n vier- tot vijfhonderd kinderen naar ons land. Gezien de veranderde politieke en economische situatie in Hongarije werd de actie in 1927 stopgezet.

De gastgezinnen

Naast het nationale secretariaat in Turnhout waren er lokale afdelingen opgericht. Parochiepriesters namen daarbij het voortouw. Ze maakten Belgische gezinnen warm voor de actie en waren verantwoordelijk voor de verdeling van de kinderen. Soms konden de families het geslacht en de sociale status van hun beschermelingen zelf kiezen. 'Turnhout' zorgde samen met de gastgezinnen voor het financiële welslagen van het project, dat aan Hongaarse kant gedeeltelijk door de overheid en caritatieve fondsen werd gefinancierd. In België werd geld ingezameld door de verkoop van eigen publicaties, zoals mini Hongaars-Vlaamse woordenboeken of kindercatechismussen. De Belgische gezinnen droegen ook gedeeltelijk bij in de reiskosten van de kinderen.

Wanneer de treinen in de Belgische stations aankwamen, werden de kinderen in groepen verdeeld. Afhankelijk van hun bestemming, werden ze door hun gastgezin aan het station afgehaald of, wat vaker gebeurde, overgebracht naar de kleinere steden en dorpen. Daar zagen ze in de parochie- of feestzaal voor het eerst hun Belgische ouders. Ook religieuze congregaties vingen kinderen op.

Pleegouders en kinderen tijdens een reis in Hongarije in 1925.
[KB8776]

Terug naar Hongarije?

Het vakantieproject had onvoorziene gevolgen. Volgens de officiële richtlijnen bleven de kinderen zes maanden in België en gingen dan terug naar huis. De beslissing over de datum van terugkeer lag echter vrijwel geheel in handen van de Belgische en de Hongaarse ouders. Om een kind langer in België te houden, volstond het dat de Hongaarse ouders informeel hun toestemming gaven. Daardoor varieerde de duur van het verblijf van de kinderen sterk. Sommigen bleven de voorziene zes maanden; anderen een of zelfs twee jaar. Een deel van de kinderen kwam meerdere keren terug en reisde dus regelmatig tussen de twee landen heen en weer.

Er waren ook kinderen die nooit meer naar Hongarije terugkeerden. Hun verblijf in België veranderde hun leven op een beslissende manier. Soms waren dat weeskinderen die er een nieuwe familie hadden gevonden. Velen bleven echter met de toestemming van de Hongaarse ouders. In veel gevallen was dat een (oorlogs-) weduwe die hertrouwd was en in haar nieuwe leven geen plaats meer zag voor de kinderen uit haar vorig huwelijk. Er waren ook weduwen die gewoonweg niet in staat waren om alleen voor hun

Hongaarse kinderen
in Moorsel in 1924.
[Privéverzameling
Vera Hajtó]

kinderen te zorgen. Een permanent verblijf in België was dan de beste garantie voor het fysieke en materiële welzijn van het kind.

Een tweede project

In 1946 werd in België (en Nederland) een nieuw humanitair kinderpulpproject gelanceerd voor Hongaarse kinderen. Organisatorisch verschilde het van dat in de jaren 1920. Hongaarse kinderen waren nu slechts een van de verschillende groepen kinderen die in België een vakantie doorbrachten. Het project was in handen van de internationale katholieke organisatie Caritas Catholica en haar nationale afdelingen. De verschillende omstandigheden en de andere internationale politieke context in het naoorlogse Europa hadden een grote impact op het Belgische hulpproject. Het duurde minder lang, slechts twee jaar, en bood slechts een paar duizend Hongaarse kinderen de kans om deel te nemen. Na enkele jaren, toen het IJzeren Gordijn tussen Oost en West neerdaalde, stonden de Hongaarse communistische autoriteiten niet meer toe dat nog kinderen naar België en Nederland kwamen.

Ondanks de korte duur en de politieke debatten rond het tweede Belgisch-Hongaarse kinderpulpproject werd het opnieuw erg populair bij de Belgische bevolking. Veel families die eerder Hongaarse kinderen hadden opgevangen, stelden zich opnieuw kan-

didaat. En net als twintig jaar eerder waren er weer kinderen die voorgoed bij de Belgische gezinnen bleven.

Vertrek van kinderen
uit Boedapest in
1948.
[KFB1838]

Oproep

Over beide kinderhulpprogramma's bereidt KADOC tegen het voorjaar van 2016 een tentoonstelling voor. Daarin zal plaats zijn voor de context waarin de initiatieven ontstonden en hoe ze organisatorisch vorm kregen, maar de klemtoon zal liggen op de beleving van het verblijf door de kinderen en de gastgezinnen. Voor de realisatie van de tentoonstelling zijn we nog op zoek naar archivalia (foto's, brochures, souvenirs ...) en getuigenissen van kinderen en gastfamilies. U kunt contact opnemen met Vera Hajtó (hajtovera@hotmail.com) en/of Roeland Hermans (roeland.hermans@kadoc.kuleuven.be of 016 32 35 00).

OVERLIJDEN HILDE VAN DOOREN

Op 11 oktober overleed KADOC-medewerker Hilde Van Dooren. Hilde was een zeer loyale en zeer betrokken collega die zich met hart en ziel als financieel expert op een eigen wijze voor KADOC heeft ingezet. Wij zijn haar hiervoor blijvend dankbaar. "Mochten we nog iets tegen jou kunnen zeggen, zou het zeker 'dank je zijn', zo stond er op haar overlijdensbericht. Dat doen we hierbij heel graag, zij het ook met veel spijt omdat ze ons zo vroeg – ze was net 55 jaar geworden – ontviel.

Onderdeel van het
flanelbord 'De kerst-
klok van Hebron'.
[Archief Erika Vos-
kuil]

KERST OP FLANEL

Godfried Kwanten en Aaldert Prins

Kerstmis is in deze tijd van het jaar overal: kerststallen en -bomen op marktplainen en passende muziek in winkelcentra. Is het toeval dat we onlangs op deze flanelplaat stootten? We vonden 'De kerstklok van Hebron' in een protestants-evangelisch archief over godsdienstonderricht en catechese. Omdat beelden beklijven en vaak meer zeggen dan woorden, wordt in godsdienstonderricht en catechese gewerkt met diverse vormen van visualisatie. 'Aanschouwelijk' onderwijs versterkt de boodschap en laat die sterker doordringen, zeker bij kinderen.

De KADOC-collectie bevat talrijke voorbeelden van beeldmateriaal in dienst van de religieuze initiatie en educatie. Katholieken maakten vooral gebruik van wandkaarten. Die brachten de 'gewijde' geschiedenis tot leven. Het statische beeld op de kaarten vooraan in het leslokaal werd door de onderwijzer of catechist verrijkt met Bijbelverhalen.

Aan protestants-evangelische zijde verliep de geloofsoverdracht op een meer dynamische wijze. Figuren en scènes uit de Bijbel werden uit karton of hardboard vervaardigd en op een flanellen doek bevestigd. Zowel Bijbelse taferelen als spiegel- of sleutelverhalen konden dan op een soepele wijze worden nagespeeld. Nieuwe elementen in het verhaal werden gevisualiseerd door de bijbehorende illustratie op het flanelbord aan te brengen of te verplaatsen. Dezelfde *dramatis personae* en decorattributen konden figureren in diverse 'opvoeringen'.

Dergelijke, vaak stereotiepe afbeeldingen van Bijbelse fragmenten verschenen ook in schoolboeken en jeugdboeken, op religieuze prentjes, op het witte doek of in diareeksen, later ook in stripverhalen. Ze groeiden uit tot wijdverspreide, welhaast archetypische beelden van Bijbelfiguren en hun verhalen. Het werken met flanelplaten had verschillende voordelen. Voor de kleine protestants-evangelische gemeenschappen speelde zeker mee dat het relatief goedkoop didactisch materiaal was. Niet zelden werden eigen figuren en objecten door huisvlijt aan de aangekochte collectie toegevoegd. Als de aankoop van een flanelbord te duur was, kon een flanellen laken dienstdoen.

Omdat de figuren en objecten zacht aanvoelen en kleurrijk zijn uitgevoerd, werden kinderen ook aangetrokken daarmee zelf verhalen na te vertellen. Daardoor werden ze nog actiever bij het onderwijs betrokken. Bovendien stimuleerde dat de ontwikkeling van het geheugen, waardoor de verhalen nog dieper in het geheugen werden gegrift.

MIJN ZAAK, UW ZAAK ... ONZE ZAAK

Zelfstandig ondernemen in Oost-Vlaanderen

Peter Heyrman

In de sociale geschiedenis van België blijven zelfstandigen en kmo's ietwat een blinde vlek. Toch vormden zij altijd een belangrijke draaischijf van onze economie. KADOC realiseerde in de voorbije jaren een nieuwe studie over het onderwerp. Het boek analyseert de realiteit en het belang van het zelfstandig ondernemen tijdens de voorbije anderhalve eeuw. Daarbij gaat bijzondere aandacht naar Oost-Vlaanderen en naar de evoluties na de Tweede Wereldoorlog. Het vertelt hoe bedrijfsleiders zich organiseerden, hun belangen verdedigden en meer politieke en maatschappelijke waardering probeerden af te dwingen.

Het boek werd mogelijk dankzij een toelage van het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen en met bijkomende steun van Unizo Oost-Vlaanderen, in het bijzonder het Provinciaal Middenstandssecretariaat (PMS) of Centrum voor Ondernemen in de Gentse Lange Kruisstraat. Provincie en PMS gaven vroeger al belangrijke impulsen aan het historisch onderzoek over het onderwerp. In 1989-1991 werd bijvoorbeeld in het kader van het Oost-Vlaamse Museum van de Vlaamse Sociale Strijd (MVSS) het publicatie- en tentoonstellingsproject *Voor eigen winkel* gerealiseerd. In 2001 volgde een MVSS-project over vrouwelijk zelfstandig ondernemerschap in Vlaanderen, ditmaal in samenwerking met Markant.

Mijn zaak, uw zaak...onze zaak bouwt voort op die vroegere synthesen, maar nu kon via diepgaand literatuur- en bronnenonderzoek ook grondiger aandacht worden besteed aan de ontwikkelingen na 1945. De analyse focust op de realiteit en het belang van het zelfstandig ondernemen, de wijze waarop de bedrijfsleiders zich organiseerden, hun belangen verdedigden en het effect van dat alles op beleid en maatschappelijke positie. Bijzondere aandacht gaat naar de numerieke ontwikkeling van de zelfstandige ondernemers en de kmo. De Oost-Vlaamse context staat daarbij centraal, maar wel binnen een breder, Vlaams en Belgisch perspectief.

Om wat meer greep te krijgen op de evoluerende praktijk van het zelfstandig ondernemen, werden zeven bedrijfsleiders geïnter-

Dag van de Klant

zaterdag 22 september 2001

Kom proeven van de euro

Unie van Zelfstandige Ondernemers

www.unizo.be

Affiche van de 'Dag van de Klant' in september 2001, enkele maanden voor de introductie van de euro.
[KCA14729]

Paul Vanden Boeynants tijdens een kaderdag van het NCMV in Deinze in 1959.
[Beeldarchief NCMV/Unizo]

viewd. Zij kijken terug op de geschiedenis van hun familieonderneming, die veelal verschillende generaties overspant. Diverse sectoren en regio's komen daarbij aan bod, maar vanzelfsprekend zonder ambitie tot volledigheid of representativiteit. Toch zijn hun reflecties zeer leerzaam: ze kruiden en nuanceren de toch altijd wat abstracte historische analyse van een sociale belangenstrijd. Ze maken ook duidelijk dat het allerminst eenvoudig was om de veelal punctuele middenstandseisen te bundelen in een algemeen programma. Want de sociale identiteit van zelfstandigen wortelt inderdaad nauwelijks in collectieve ervaringen. Ze groeit uit het voorzichtig verknopen van individuele belangen, praktijken en contextgebonden bedrijfsrealiteiten. Opeenvolgende generaties bestuursleden en vrijgestelden van de 'middenstandsbeweging' hebben geworsteld met de vraag hoe ze die heterogene en eigenge-reide groep met een emancipatorisch vertoog konden overtuigen van lotsverbondenheid en oproepen tot solidariteit. Over die spanningen gaat het in *Mijn zaak, uw zaak ... onze zaak*.

Mijn zaak, uw zaak ... onze zaak. Zelfstandig ondernemen in Oost-Vlaanderen is geschreven door Peter Heyrman en Sebastien Libens en is uitgegeven door het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen en Unizo Oost-Vlaanderen. Het boek telt 208 bladzijden, is rijk geïllustreerd en kost 30 euro (excl. verzendingskosten). U kunt het bestellen bij het Provinciaal Administratief Centrum, Woodrow Wilsonplein 2, 9000 Gent; erfgoed@oost-vlaanderen.be.

INDIANENVERHALEN

150 jaar KAA Gent

Fran Herpelinck

Het jubeljaar 2014, waarin voetbalclub KAA Gent zijn 150-jarig bestaan viert, vroeg om een vlot geschreven en rijk geïllustreerd publieksboek. *Gantoise 150 – 101 indianenverhalen* werd op 27 november in de Ghelamco Arena voorgesteld. Amsab-ISG en KADOC sloegen daarvoor de handen in elkaar, elk met een eigen insteek. Martine Vermandere verzamelde sprekende verhalen uit de geschiedenis van de multisportclub KAA Gent. De bijdragen van Fran Herpelinck, de KADOC-medewerker, kaderen de ontwikkeling van de club in een breder verband, met veel aandacht voor de maatschappelijke betekenis en functies van sport. De 101 bijdragen worden betiteld als indianenverhalen, naar analogie met het clublogo.

Ook de complexe interactie tussen sport, religie en kerk komt in het boek aan bod. Over het morele goed van (top)sport bestond binnen de katholieke kerk tot ver na de Tweede Wereldoorlog verre van eensgezindheid. Paus Pius X (1903-1914) bijvoorbeeld legde een causaal verband tussen secularisering en de opkomst van de ‘zelf-zuchtige’ competitiesport. Hij meende dat die tandem het morele kompas van heel wat gelovigen deed doorslaan. Turnen, wielrennen en atletiek genoten het voordeel van de twijfel. De democratisering en professionalisering van het sportgebeuren aan het begin van de twintigste eeuw vormden de context van deze pragmatische strategie. Waar tevoren sportbeoefening in belangrijke mate een zaak bleef van elitaire, rijke en veelal Franstalige amateurclubs, deinde het fenomeen nu uit over alle lagen van de bevolking.

De omslag van een handvol eliteclubs naar een massabeweging kwam er al vroeger in Groot-Brittannië en de Verenigde Staten, onder meer dankzij de positieve houding van lokale protestantse ambtsdragers. Niet alleen betekenden *fair play* en ploegspel een morele bonus, een sportieve gelovige was onder de vlag van de zogenaamde ‘muscular christianity’ ook een betere gelovige. Op het Europese vasteland vonden ook katholieke geestelijken en congregaties in die protestantse sportideologie een morele leidraad die in staat was om de verloren symbiose tussen lichaam en geest te herstellen. Frans Van Hombeeck (1855-1907), burgemeester

Tennisterrein in het
jozefietencollege in
Melle, 1912.
[KB20103]

van Berchem, riep in 1892 in de achterkamer van een herberg de Katholieke Turnbond in het leven. Turnbonden speelden rond de eeuwwisseling een belangrijke rol in de strijd tussen katholieken, liberalen en socialisten. Ook KAA Gent was in oorsprong (1863) een turnclub, opgericht door de vrijmetselaar Gustave De Kryger.

Paradoxaal genoeg groeide de kerk in haar ijver niet uit tot een neutrale scheidsrechter, wel tot een nieuwe belangengroep, die sport zonder meer uitspeelde in haar apostolaat. In 1891 had paus Leo XIII (1810-1903) de ‘vervolksing’ van de rooms-katholieke kerk alle kracht bijgezet met de encycliek *Rerum novarum*. De oproep aan lokale geestelijken om de opvoeding van arbeiders ter harte te nemen, viel niet in dovemansoren en gaf onder meer de aanzet tot sportverenigingen onder een katholieke vlag. Ook Pius X, de opvolger van Leo XIII, stond daar volledig achter. Sport werd een bindmiddel met de (on)gelovige massa, aangestuurd vanuit de eigen schoot, met de hand op de knip voor uitwassen als professionalisme, bedrog en belangenvermenging. In het interbellum zag Pius XI (1922-1939) sport als een factor in de opvoeding van de katholieke jeugd in het kader van de Katholieke Actie. “Wordt sport in de katholieke geest beoefend, dan is het een vorm van apostolaat.” Het bleef echter wachten tot 1936 vooraleer pater Antoon Van Clé (1891-1955) vanuit de norbertijnenabdij in Tongerlo een toonaangevend sportapostolaat inrichtte, het latere Sporta (*1947). Van Clé omringde zich met wielrenners, boksers en andere atleten, om samen met hen aan een positieve perceptie van sport en atletiek te werken. Niet de pragmatische strijd tegen secularisering, maar zijn warme bezieling voor een ethische sport trok velen over de streep.

Martine Vermandere met tekstbijdragen van Fran Herpelinck, *Gantoise 150 – 101 indianenverhalen*, is gepubliceerd door uitgeverij Kannibaal. Het telt 195 bladzijden en kost 24,50 euro. U vindt het in de boekhandel.

Antoon Van Clé met Luikse wielrenners voor de Lourdesgrot van de abdij van Bouhay (Bressoux). [A. Van Clé, *Sporta, ontstaan, groei en werking*, 76]

TRAJECTA: EEN BOEIENDE JAARGANG 2014

Trajecta is een internationaal peer-reviewed Belgisch-Nederlands tijdschrift over religie, cultuur en samenleving in de Nederlanden. Het wordt uitgegeven door de Redactie Trajecta vzw, met zetel in Leuven, in samenwerking met het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (HDC, Amsterdam), het Katholiek Documentatie Centrum (KDC, Nijmegen) en KADOC-KU Leuven. Het tijdschrift verschijnt tweemaal per jaar en telt jaarlijks ca. 350 bladzijden.

In het eerste nummer van 2014 komt onder meer de omgang van de katholieke kerk met de sport (zie hierboven de bijdrage over KAA Gent) aan bod. Dries Vanysacker werpt een blik op de houding van de kerk en gezaghebbende geestelijken tegenover de professionele wielersport sinds ca. 1900. Hetzelfde nummer (van in totaal 223 blz.) bevat ook artikels over onder meer priester Glorieux, stichter van de broeders en zusters van de Goede Werken (Ronse), en de oud-katholieke kerk in Nederland.

Het tweede nummer (150 blz.) handelt volledig over de Eerste Wereldoorlog. Onder de redactie van Jan De Maeyer, Enne Koops en Tine Van Osselaer bekijken zes historici "Religie en de 'Groote Oorlog' in de Nederlanden". U leest er onder meer over Nederlandse calvinistische en katholieke oorlogspredken, over de jezuïeten in oorlogstijd en over het religieuze leven in het aartsbisdom Mechelen tijdens de oorlog.

U kunt de losse nummers aan 25 euro per nummer bestellen bij KADOC. Een abonnement - de twee nummers samen - kost 40 euro. Zie www.trajectaportal.eu.

OPHEFFING, DIASPORA, HERSTEL

De jezuïetenorde, 1773-1850

Kristien Suenens

In de schaduw van de vloedgolf aan Wereldoorlog I-herdenkingen wordt in 2014 ook de tweehonderdste verjaardag van de heroprichting van de Sociëteit van Jezus in herinnering gebracht. In 1814 herstelde paus Pius VII met zijn bul *Sollicitudo omnium ecclesiarum* de jezuïetenorde, die in 1773 door een van zijn voorgangers was opgeheven. Van 23 tot 25 oktober organiseerde KADOC, in samenwerking met de Faculteit Theologie van de KU Leuven, de Universiteit van Namen, het Ruusbroecgenootschap (UA), het Algemeen Rijksarchief, de Vlaamse, Nederlandse en Waals-Luxemburgse jezuïetenprovincies en het Nederlands Instituut voor Jezuïetenstudies een internationaal colloquium over het herstel van de jezuïeten in de Lage Landen.

Veertig jaar lang vertoefde de jezuïetenorde, in het ancien régime toch een van de toonaangevende internationale religieuze instituten, in de schemerzone tussen leven en dood. Onderzoek naar de manier waarop de (ex-)jesuïeten die periode doorkwamen en - binnen de context van radicale maatschappelijke veranderingen - de fundamenteen legden voor het herstel van de Sociëteit, staat nog in de kinderschoenen. Het colloquium opende het debat over het wedervaren van de Sociëteit in de Lage Landen. Verhalen over individuele (ex-)jesuïeten en medestanders van zowel de oude als de nieuwe Sociëteit werden er geconfronteerd met de structurele ontwikkelingen in de fases van opheffing, diaspora en herstel, met als rode draad de vraag naar het bestaan van een onveranderlijke 'jesuïetenidentiteit' en het belang van een 'corporate identity' in het overleven van de Sociëteit. Vanuit het perspectief van die vraagstelling, opende Pierre-Antoine Fabre (EHESS, Parijs) het colloquium met een pleidooi voor een doorgedreven contextualisering van alle belangrijke data uit het opheffings- en restauratieverhaal van de Sociëteit van Jezus. Aan de hand van een aantal geschriften uit die tijd illustreerde hij ook de manier waarop (ex-)jesuïeten zelf worstelden met de interpretatie van die turbulente vier decennia uit hun eigen geschiedenis.

Prent uit Ph.J. Mailart, *Collection de costumes de tous les ordres monastiques, supprimés à différentes époques, dans la ci-devant Belgique* (1811).
[Prentencollectie]

JÉSUITES.

Religieux institués, en 1539 par Ignace Loyola, gentil-homme Espagnol, et supprimés totalement par un Bref du pape Clement XIV. en date du 21 Juillet 1773.

Zilveren penning bij de opheffing van de orde, 1773.
[Nijmegen, Archief van de Nederlandse jezuïeten (ANSI), Penningencollectie]

Opheffing en diaspora

De 'oude' Sociëteit was in 1773 ten onder gegaan aan intern-kerkelijke twisten, politieke machtspelletjes van katholieke mogelijkheden en de groeiende invloed van het verlichtingsdenken. Joep van Gennip (Nederlands Jezuïetenarchief), Michel Hermans (Universiteit de Namur), André De Winter en Reimund Haas (Aartsbisdom Keulen) schetsten respectievelijk voor de Vlaamse jezuïetenprovincie, de Waalse jezuïetenprovincie, het bisdom Gent en het aartsbisdom Keulen ook het beeld van een sterk door eigen problemen geteisterde Sociëteit aan de vooravond van de opheffing. Een teruglopend aantal leden en collegeerlingen - kernapostolaat van de jezuïeten - en een problematische financiële situatie vormden opvallende parallellen. Het krachtdadige en bij momenten opportunistische optreden van burgerlijke en sommige kerkelijke overheden in de nasleep van de opheffing al evenzeer. De bezittingen van de Sociëteit werden met de nodige gretigheid geconfisqueerd, terwijl de paters en broeders - die overigens en wellicht bewust weinig protest lieten optekenen - in verplichte diaspora gingen. Doorgedreven onderzoek over het lot van die ex-jezuïeten dient nog te gebeuren, maar voornoemde sprekers duiden wel reeds op het belang van bestaande netwerken voor het overleven van de individuen.

Verdreven uit het centrum van hun oude bestaan - de Latijnse wereld, de Zuidelijke Nederlanden en de katholieke Duitse gebieden - vonden de jezuïeten merkwaardig genoeg een toevluchtsoord buiten katholiek Europa en in een aantal enclaves. Michel Hermans wees op de relatieve gastvrijheid van de prinsbisdom van Luik, die de ex-jezuïeten graag inschakelde in de uitbouw van het hoger onderwijs in zijn prinsbisdom. Pater Frans Chanterier, die de overlevingstocht beschreef van de verbannen Engelse jezuïetencommunauteit van Saint-Omer langs onder meer Brugge, Luik en Engeland, bevestigde die vaststelling. Haas had het dan weer over de uitwijkmogelijkheden van Duitse ex-jezuïeten naar Pruisen, waar de pauselijke opheffingsbesluiten nooit werden geïratificeerd. Ook in de 'Hollandse missie', waar jezuïeten al sinds de

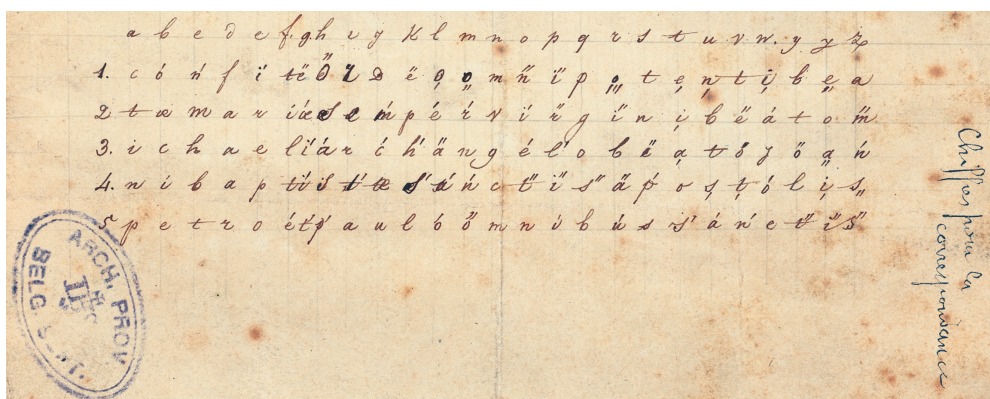
zeventiende eeuw clandestien aan de slag waren, konden ex-leden van de Sociëteit overleven, zo illustreerde Joep van Gennip.

Overleven in de periferie

Vanuit die toevluchtsoorden slaagden de ex-jezuïeten van de Lage Landen erin een internationaal netwerk te bestendigen en bepaalde aspecten van hun identiteit en invloed levend te houden. In Luik en vanaf 1794 in Engeland continueerden ze hun onderwijsactiviteiten. Frank Judo wees op de mogelijke impact van het conservatieve netwerk rond de in Luik verblijvende ex-jezuïet François-Xavier de Feller (1735-1802) op het gedachtegoed van Balthazar de Villegas. Laatstgenoemde was de kanselier van het hertogdom Brabant tijdens de Brabantse Omwenteling (1789-1790), de conservatieve revolte tegen het beleid van de Oostenrijkse keizer Jozef II (1780-1790). Paul Begheyn (Nederlands Jezuïetenarchief) focuste op de figuur van pater Adam Beckers (1744-1806). Hij ontpopte zich in Amsterdam tot een spilfiguur in de communicatie tussen de internationaal verspreide jezuïeten en speelde een voortrekkersrol in het voortbestaan van de Hollandse jezuïetenmissie. In de Nederlandse Republiek konden jezuïeten vanaf het einde van de achttiende eeuw immers hun voormalige clandestiene staties uitbouwen tot volwaardige kerken. Kunsthistoricus Peter van Dael beschreef hoe de Nederlandse jezuïeten via hun neo-classicistische kerkenbouw - vaak met inbreng van Vlaamse kunstenaars - in de eerste helft van de negentiende eeuw opnieuw vormgaven aan hun aanwezigheid.

Het centrum van de verbannen jezuïtische bedrijvigheid in de periode van de opheffing lag evenwel niet in Luik, Nederland, Engeland of Pruisen, maar in het verre Rusland. In het orthodoxe Russische keizerrijk was de afschaffing van de jezuïetenorde in 1773 nooit uitgevaardigd. Marek Inglot (Pontificia Università Gregoriana) gaf een overzicht van de manier waarop de Sociëteit in

Russische reispas van Theodorus van Montfort, die in 1805 in Dünaburg was ingetreden. [Nijmegen, Archief van de Nederlandse jezuïeten (ANSI): OHP, 109]

Nota over het gebruik van geheimschrift in de periode van de opheffing. [Archief Jezuïeten - Belgische en Vlaamse provincie: 224]

Rusland wist te overleven. Ex-jezuïeten en nieuwe rekruten vanuit heel Europa trokken naar Rusland. In het jezuïetennoviciaat van Dünaburg (Daugavpils, Letland) werd de eerste generatie jezuïeten van de toekomstige, 'nieuwe' Sociëteit opgeleid. Onder hen de Nederlander Jan-Philip Roothaan (1785-1853), in Amsterdam door Beckers gerekruteerd en de latere generaal van de herstelde Sociëteit. Late roeping Pierre-Antoine Malou-Riga (1753-1827), een voormalige West-Vlaamse textielfabrikant, werd eveneens in Dünaburg opgeleid. Vincent Verbrugge bracht het verhaal van die avontuurlijke jezuïet, die in 1811 vanuit Rusland naar de Verenigde Staten werd uitgestuurd, maar daar frontaal botste met de zich herstellende, hiërarchische structuren van de nieuwe Sociëteit.

De Paters van het Geloof: 'vermomde' jezuïeten?

Ook de Belgische priester Joannes Vrindts (1781-1862), geportretteerd door Jo Luyten (KADOC), werd aanvankelijk aangetrokken door het charisma van de jezuïeten. Hij vervoegde in 1814 het Franse noviciaat van de Sociëteit, maar knapte af op de sterk op onderwijs gerichte politiek van zijn Franse oversten. Belangrijk was zijn verleden als lid van de Franse Pères de la Foi (Paters van het Geloof). De Paters van het Geloof waren in 1799 ontstaan uit de samensmelting van twee priestersociëteiten die zich lieten inspireren door de opgeheven Sociëteit van Jezus. Ze werden door de Franse autoriteiten argwanend als 'vermomde' jezuïeten bestempeld. Jo Luyten en Kristien Suenens (KADOC) reconstrueerden de uitgebreide netwerken van de Paters van het Geloof in Frankrijk en de Lage Landen. Ze wezen onder meer op hun sterke band met de priestergroep rond de in Leuven en Namen verblijvende seminariepresident Jean-Hubert Devenise (1757-1814), waarvan ook Vrindts deel uitmaakte.

Het netwerk van de Paters van het Geloof speelde een belangrijke rol bij de heroprichting van de Sociëteit in de Zuidelijke Nederlanden, dat ze zowel van weldoeners, schuilplaatsen als nieuwe rekruten voorzag. De Paters van het Geloof waren bovendien erg bedrijvig als stichters van apostolische, ignatiaans georiënteerde vrouwencongregaties. Onder meer de Dames du Sacré-Cœur

(1800) van stichteres Sophie Barat, de Sœurs de Notre Dame (1803) van Namen en de Dochters van Maria - Paridaens (1805) van Leuven zagen op hun aangeven het licht.

Een nieuwe identiteit?

Ook al vervoegden veel Paters van het Geloof na 1814 de nieuwe Sociëteit, hun intensieve 'cura monialium' werd niet, of slechts in afgezwakte vorm, overgenomen in de politiek van de nieuwe jezuïetenorde. Ook op andere punten kwam het na 1814 tot botsingen tussen de voormalige Paters van het Geloof en andere leden van de nieuwe Sociëteit, waar opeenvolgende generaals als Luigi Fortis (1820-1829) en de al genoemde Roothaan (1829-1853) een blauwdruk tekenden voor de nieuwe Sociëteit. Pater Mark Lindeijer (Rome) ging uitvoerig in op de figuur van Roothaan en diens vorming tot een goede jezuïetenbestuurder als overste van het college in Turijn (1826-1829). Beproofde ignatiaanse principes als het groot geloof in God en in het eigen kunnen, de sterke betrokkenheid op de wereld en de flexibele ingesteldheid werden hem door zijn voorganger Fortis aangereikt. Roothaans charisma en spirituele bevoegdheid gaven een beslissende stimulans aan de nieuwe Sociëteit.

Binnen de Sociëteit werd Roothaan een held, weleens bedacht met de eretitel 'tweede stichter van de Sociëteit'. Buiten de Sociëteit - niet het minst in Nederland, zo illustreerde Joep van Gennip in een tweede uiteenzetting - werd zijn aanstelling op veel kritiek onthaald. Uit het ancien régime gerecupereerde anti-jezuïtische complottheorieën en doembeelden staken opnieuw de kop op. Het militante, internationale en sterk ultramontaanse karakter van de Sociëteit botste met het negentiende-eeuwse nationalisme en werd door veel protestanten als een grote bedreiging gezien.

De vraag is of de Sociëteit van Jezus even onverwoestbaar en onveranderlijk was als haar vijanden in anti-jezuïtische campagnes propageerden. Uit veel uiteenzettingen op het colloquium bleek dat de jezuïeten in 1773 wel degelijk aan de rand van de afgrond stonden. De diaspora van de ex-jezuïeten, het overleven in niet-katholieke gebieden en in enclaves en het ontstaan van groeperingen van 'pseudo-' of 'vermomde' jezuïeten wogen zwaar op de 'corporate identity' van de oude Sociëteit en haar ex-leden. Bepaalde elementen ervan, zoals de sterke apostolische ingesteldheid, het efficiënte organisatiemodel en de militante spiritualiteit, gingen ook de nieuwe Sociëteit kenmerken. Maar een echte 'restauratie' van de Sociëteit uit het ancien régime was in de fundamenteel veranderde tijdsomstandigheden van 1814 allicht niet mogelijk. Naar welke kant de balans tussen continuïteit en discontinuïteit neigde, werd op het colloquium niet definitief vastgelegd. Het blijft een belangrijke vraag voor de talrijke andere internationale initiatieven waartoe de verjaardag van het herstel van de Sociëteit dit najaar nog aanleiding geeft.

WAT ALS ... ?

De laatste week van november stond in de media mee in het teken van het televisieprogramma *Wat als?*, dat op 25 november een Emmy Award won, de Oscar én Nobelprijs van televisieland. De persaandacht was de volgende dag zeer groot. *De Standaard* begon zelfs elk artikel van de cultuurbijlage met 'wat als', tot en met het weerbericht ("Wat als er lichte regen valt?"). Het programma is eigenlijk heel simpel: je kan bij alles wat je doet (of liever, niet doet of zou willen doen) en bij alles wat gebeurt of gebeurd is (of juist niet gebeurt of gebeurd is) wel een 'wat als' plaatsen. Het heeft iets van een experiment in een labo, van het radicaal doordenken, zelfs tot in het absurde, en dat wekt op de lachspieren. Een van de Wat als-toppers op Youtube heeft als titel "Wat als de gsm eerder was uitgevonden?" en brengt Christus aan het kruis in beeld, met een gsm aan zijn lendenschort U moet maar eens gaan kijken om te zien wat er gebeurt als hij een sms-bericht ontvangt.

Dat historici ook graag zo'n Wat als-oefening maken, is niet verwonderlijk. Die oefening heeft zelfs een naam: 'counterfactual history'. In oktober, nog voor de Wat als-hype, verscheen er zelfs een boek met een 'tegenfeitelijke geschiedenis van België'. In *Het land dat nooit was* herschrijven tien historici "alternatieve, maar plausibele scenario's over hoe de geschiedenis van België anders had kunnen lopen": wat als de liberalen in de negentiende eeuw de eerste schoolstrijd hadden gewonnen?, wat als Congo nooit een Belgische kolonie was geweest?, wat als Leopold III met Hitler had gecollaboreerd? Deze nieuwe invalshoek werpt een ander licht op hedendaagse problematieken.

We kunnen de Wat als-oefening ook toepassen op de artikels in deze nieuwsbrief. Wat als Oostenrijk-Hongarije samen met Duitsland de Eerste Wereldoorlog had gewonnen. Hongarije zou dan niet volledig afgesplitst zijn van Oostenrijk en had zijn grondgebied behouden. De armoede zou niet zo groot zijn geweest. België daarentegen zou samen met zijn bondgenoten de oorlog hebben verloren en misschien in totale ellende zijn gestort. Zouden de katholieke Hongaren medelijden hebben gehad met de arme Belgen en kinderen hebben uitgenodigd naar hun land? Zou er een Werk voor Belgische Kinderen zijn opgericht dat meerdere duizenden jongens en meisjes met de trein naar Boedapest, Esztergom, Debrecen of Pécs bracht? En zouden er heel wat kinderen blijven 'hangen' zijn, zodat de namen Janssens, Peeters en Claes ook nu in Hongarije zouden terug te vinden zijn? Of, een andere oefening, wat als de jezuïetenorde niet zou opgeheven zijn in 1773? ... Misschien een te stoute gedachte?

Luc Vints